

פרשת שמות "לגלות את הגלות"

חיי עולם (הרב עדין שטיינזלץ)

...הסיפור הגדול והמרכזי בספר שמות הוא בודאי סיפור יציאת מצרים: השתייה בגלות וההלך היציאה ממנה.

...

אנו רואים כי הגלות איננה מצב מקרי – לא בדרך ההיסטוריה שלנו, ולא באופן הכללי בעולם, ומשום כך יש משנה חשיבות להבנה שלה. ברור אמנם שגלות איננה מציאות נעימה, ושהיא שומנת בחובה קשיים שונים, אבל מהי עצם הבעיה בגלות? מהו הקושי העקרוני שבה?

נראה שלגלות ישנה משמעות עצמית, מעבר להימצאות במקום גיאוגרפי מסוים – בהו"ל ולא בא"י. כאשר אומרים שעם ישראל מצוי בגלות, זוהי קביעת הגדרה שהיא מעבר להגדרת המקום, שכן גלות היא מצב שפגום מצד עצמו, ולא רק מצד המיקום גיאוגרפי שלו.

היו שתפסו את בעיית הגלות כך: גר יהיה זריח בארץ לא להם" (בראשית טו:יג), זה בסדר – זו רק שהות בארץ אחרת. מתי מתחילה הגלות עצמה? מהשלב של "ועבדום וענו אותם". זו בדיקה פשוטה: אדם בא לארץ אחרת ובודק אם עושים לו צרות או לא; אם עושים לו צרות – זו אכן גלות, ואם לא עושים לו צרות – אז זה רק ארץ אחרת – "חוצץ לארץ". לכן אנשים אומרים היום: בסוריה וודאי יש גלות, אבל באמריקה – אין גלות, מפני ששם אין לא "ועבדום" ולא "וענו אותם".

לעצם העניין, נראה שהמציאות של גלות עומדת על בעיה אחרת, יסודית יותר. נקודת התמצית של הגלות הוא שדבר לא נמצא במקום בו היה ראוי שימצא, במקום הנכון שלו. בדרך הסדר הרגיל של העולם, קורה שיש לאדם מולדת, רומנית, הוא גר במקום אחר. יתכן שיש במיקום החדש שלו אי נוחות מסוימת, אבל זה עדיין לא נחשב כמציאות של גלות.

כשצירפתי בימינו עובר לגור בקנדה, הוא אמנם שותה בארץ אחרת, וזהו "גרות", אבל זו לא בעיה מהותית שיוצרת אצלו גלות. אם לוקחים קרפיון, ומעבירים אותו מבריכה ליד עתלית לבריכה על יד נהרית, ויתכן ויהיו לו קשוי הסתגלות, אבל בעצם אין הבדל מהותי עבורו בשאלה באיזו בריכה הוא נמצא. מבחינה זו – בכל בריכה בה הוא יהיה, הוא נמצא במקום שראוי לו. אבל כאשר מוציאים דג מהמים החוצה, וזה לא משנה אם הוא ליד עתלית או ליד נהרית ואם מטפלים בו כראוי או שלא כראוי – הוא נמצא במקום שמהותית הוא לא נכון בשבילו.

לגלות מצרים היו כמה שלבים. בני"י חרר ישבו במצרים במשך זמן רב, ואנו לא מתרחסים לכך בגלות, וודאי לא בגלות במשמעותה הפנימית. יעקב ובניו יורדים

למצרים, הם באים כגרים, מרצונם ולטובתם. מתי, אם כן, הופכת המציאותם לגלות?
מהו הקב החציצה שיש בן הדברים?

נראה, שהשעיבוד בגלות מצרים החל רק כאשר פרעה אמר לעמו: "הנה עם בני
ישראל רב ועצום ממנו" (שמות א:ט). תחילתה של גלות מצרים עומדת על ההבחנה
של המצרים שישראל הם עם זר – שהם מרגישים בזרות שלהם. כל זמן שההכרה הזו
לא נמצאת, וההתייחסות אל עם ישראל היא כאל אנשים פרטיים, עדיין אין זו גלות,
אלא רק גרות.

הגדרת הגלות תלויה בצד מסוים בשאלה האם האדם הוא חלק ממכלול, או פרט
לעצמו. כאשר אנשים פרטיים, אפילו הם רבים, נמצאים במדיה אחרת – הם נחשבים
אולי כזרים, כגרים בארץ נכריה, אבל כאשר מדובר על מכלול שלם, על עם שלם
שנמצא במקום שאינו מתאים לו – זוהי כבר גלות.

משום כך אחת הדרךים שבה מבקשים יהודים החיים בגולה לפתור את בעיית הגלות,
היא נסיון להתעלם מהזרות הכללית – הם רוצים שיהווו להתייחס אליהם כאנשים
פרטיים. יהודי כזה אומר: "במקרה אני יהודי, כמו שמישהו אחר הוא במקרה טורקי
או ארמני, אבל אינני שייך למכלול היהודי. וברגע שהוא לא שייך למכלול אז הוא
אמנם לא במדינה שלו, והוא שונה מאנשים אחרים (ג'), אבל הפעיה הזו היא בעיה
פרטית שלו בלבד.

גם במציאות של שיעבוד מצרים, היו בודאי יהודים שהלכו בדרך הזו. ישב שם
יהודי במצרים, והנה באים ולוקחים אותו לעבוד בחומר ובלבנים. בודאי שכל
הגזירות האלו לא נוחות לו, אז מה הוא יעשה? הדבר הראשון שהוא יחשוב עליו הוא
איך אפשר להתקדם בדרגה – איך להתמנות לשוטר ולא לפרט עבד רגיל. ואחרי
שהוא יהיה שוטר, הוא ימשיך לעלות, להיות נגיש, ויעלה הלאה במדרגות, עד
שימצא תפקיד נוח יותר. היהודי הזה רואה את הבעיה כבעיה פרטית – כבעיה
שקשורה במקום שלו ובמצב שלו, וכך הוא מתייחס אליה. מבחינתו, המציאות
הכוללת של הדברים הוא בסה"כ בסדר. ולכן, אם הוא לא נמצא במקום שנות לו או
שמשהו מסוים מציק לו, הוא משנה תנוחה, מסתדר יותר טוב – וזה הכל.

אדם שמתייחס לעצמו כאל פרט בלבד, לא יצא לעולם ממצרים: הוא הצליח לשכנע
את עצמו שטוב לו – אז טוב לו, בשביל מה לו לשנות? רק לאדם שמפיר במצבו,
שמבין שהוא בגלות, יש סיכוי גם לעאת ממנה אל ארץ טובה ורחבה.

ההכרה בגלות מתחילה ברגע שיש הרגשה, שלפעמים באה מבפנים ולפעמים באה
מבחוץ, שהבעיה איננה רק בעיה פרטית, אלא בעיה כוללת של חוסר התאמה. כאשר
מכירים בסך שיש גלות, הבעיה כבר איננה איך עושים שינויים קטנים בתוך
המציאות, אלא איך יוצאים מן המקום הזה.

ההכרה בגלות היא ההכרה בכך שיש צורך במהפכה – בשינוי מן היסוד של סדרי
המציאות הקיימת. אדם הרואה את עצמו כזר, עשוי לחשוב שהוא מקבל את העבודות
הכי גרועות רק מפני שעדיין אין לו דרכון של מדינת מגוריו, והוא ינסה לקבל דרכון,

ויסתפק בכך. רק הרגשה של חוסר שייכות מהותי למקום בו הם נמצאים יכולה להביא אדם או אומה לקום ולעקור ממקומו. רק ההרגשה הזו תביא להכרה במעיה היסודית של הגלות, ורק היא תעורר את הצורך במהפכה.

היציאה מהגלות מחייבת שינוי מהותי, משום שכל עניינה של גאולה הוא מהפכה, שינוי מהותי בסדרי עולם. העניין הזה משמעותי לשאלה פשוטה שיש במציאות – האם כל אדם שעולה ארצה יוצא בהכרח מן הגלות? מה קורה, למשל, כאשר אדם עובר מעיר יהודית כמו מיאמי ביץ' לעיר יהודית כמו ירושלים? לרוב, מה שקרה היה שלא היה לו גזע שם; לפעמים מתברר שהאוויר לח שם על שפת הים, והוא נזרז לו אקלים יבש יותר בירושלים. לפעמים זה נעשה בנוסח אחר: הוא רוצה "חדר" נוטה בעליו ושם אין לו "חדר" בנוסח בעליו. בין כך ובין כך הוא עובר לירושלים, והכל בא על מקומו בשלום. מכל שאר הבחינות, אין, מבחינתו, הבדל מהותי בין שני המקומות, ולא נעשה שום שינוי בחוקים הבסיסיים. ובמקרה הזה – הגלות כנראה לא הייתה באמת גלות, או שהגאולה לא הייתה באמת גאולה.

שני המצבים, הגלות והגאולה, מגיעים יחד, האחד כרוך בשני. הזכרה של אדם בכך שהוא בגלות, היא זו שגם יוצרת עבורו את הפתח ליציאה ממנה ולהגעה לגאולה. כל עוד אדם מקבל את כללי המציאות הקיימת, הוא לעולם לא יוכל להכיר באפשרות של גאולה. כל עוד הוא רואה את הבעיות כפרט לא גזע בתוך מציאות שביסודה של זכר הוא מסכים איתה, אין לו שום סיבה לפעול לשנות אותה. רק כאשר אדם מגדיר שיש גלות – שהמצב ביסודו לא בסדר, הוא יכול לדון על גאולה, שפירושה שינוי מהותי בתוך המציאות.

מציאותה של הגלות והאפשרות להגיע לגאולה קשורות, אם כן, שתיהן, בשאלה היסודית כיצד האדם רואה את מציאות החיים שלו. ברגע שאדם מגיע להכרה שהמציאות עצמה איננה כתיקונה, ושצריך לשנות את סדריה מעיקרם, הוא הגיע למקום בו הוא יכול להתחיל בתהליך של גאולה.

שיג ושיח (הרב יונתן זקס – פרשת ויחי – שיחה א')

....בסצנה היחידה בחומש בראשית שיש בה סב ונכדים, יוסף מביא את בניו להתברך מאביו ישראל שעל ערש דווי – וישראל סבא מתעקש, למרות הסבריו של בנו, לשכל את ידיו ולתת את יד ימנו על ראש אפרים, הצעיר.

....התורה השאירה לנו כאן, כממקרים נוספים, את מלאכת הפענוח. בכמה אנו

מוצאים דבר אד, שישראל ודאי ידע על נכדיו: את שמותיהם. ייתכן שהשמות זמח

שעומד מאחוריהם גרמו לו להעדיף את אפרים, שכן בשמות בגיו קודר יוסף את

סיפור גלותו מבית יעקב.

כזכור, בני יוסף נולדו לו מאסנת בת פוטו-פרע לאחר שנתמנה משנה למלך, לפני

שנות הרעב.

"ויקרא יוסף את שם הבכור מנשה, כי נשני אלוקים את כל עמלי ואת כל בית אבי.

ואת שם השני קרא אפרים כי הפרני אלוקים הארץ עניי" (בראשית מא:נא-נב)

בתמציתיות עילאית רומזת כאן התורה לאופייה של הוויית הגלות בשני שלבים שעברן על יוסף בהיותו משנה למלך. תחילה, היא חש הקלה. הוא כבר אינו עבד ואינו

אסיר. הוא עלה לגדולה. בארץ כנען הוא היה אעיר הבנים במשפחת רועים גוויים. והנה הוא גדול האומה החזקה בעולם, שני רק לפרעה בדרגה ובכוח. אין בארמון מי שזוכר לו מאין מא. בטבעת פרעה שעל ידו, בבגדי השושן שלו ובמביד הזהב שעל צווארו, הוא נסך מצרי. עברו גשומה ממנו וצליל בתהום הנשייה. זה פירושו שמו של מנשה.

בחלוף העתים התדפקו רגשות חדשים על לוח לבו של יוסף. בכו, הוא נסך והוא הגשים את חלום נעוריו. אבל העם המצרי אינו עמו, ותרבות מצרים אינה תרבותו. משפחתו, העוסקת במקצוע הרעייה הבווי במצרים, החיה בפריפריית כנען הפרימיטיבית, היא בכל זאת משפחתו וצור מחצבתו. ועם כל עליפותה לכאורה, דוקא אליה דיבר האלוקים; לא אלי השמש והנהר והמוות מהפגתיאון המצרי, אלא אלוקים בורא שמים וארץ, השוכן לא במקדשים ובפירמידות ובמרכבות מופזות אלא בלב האדם, ומשם הוא מדבר באוזניו ומרומם משפחה פשוטה אל פסגות הרות. תמורה חלה ביוסף. שינוי עומק. הצלחתו החומרית עוד הייתה בשיאה – "הפרני אלוקים" – אך מצרים הייתה בעיניו לארץ עניו. למה? כי היא גלות. אבהנה סוציולוגית ידועה על אפלוסיות מהגרים, המופרת בשם "חוק הנסך", אימרת כי הדור השני מגסה לזכור מה שהדור הראשון ניסה לשכוח. יוסף עבר בעצמו את השינוי הזה, ובמהירות רבה: עוד לפני הולדת בנו השני. משקרא לו בשם אפרים ודאי עוד זכר כי אך לא מכבר, בהולדת מנשה, ניסה לשכוח מיהו, מאין הא, לאן הוא שייך, עכשיו הוא רוצה לזכור.

וא"כ העדפתו של ישראל כלפי אפרים אינה קשורה לגילים, כי אם לשמות. הוא ידע ששהות משפחתו במצרים עתידה להיות ממושכת. טרם גאתו מכנען לראות את יוסף בגלה אליו ה' במראות הלילה ואמר לו, "אנכי הא-ל אלוקי אביך. אל תירא מרדה מצרימה, כי לגוי גדול אשימך שם. אנכי ארד עמך מצרימה, ואנכי אעלך גם עלה. ויוסף ישית ידו על עיניך" (מו:ג-ד). יעקב ידע שזו תחילתן של הגלות והעבדות ארוכות השנים שה' הודיע לאברהם, תוך "שאימה חשיכה גדולה נופלת עליו", שיחיו מנת חלקם של צאצאיו (טו:יב-יג). זו תהיה לפרקים גלות איומה וחשוכה – ומנשה ואפרים הם הראשונים שגולדו בה.

ישראל רצה לאותת לדורות הבאים, דורות הגלות, ממנשה ואפרים והלאה, כי תמיד יהיה מתח בין התשוקה לשכוח לבין חיק הזיכרון: בין החשק להתבולל, לאמץ את התרבות המקומית, לאלחש את תקוות השיבה – לבין הידיעה שזוהי "גלות", שאנחנו חלק מסיפור גדול יותר, שבסוף הדרך מחכה לנו המולדת. יש ברכה בנשייה של מנשה, אך גדולה ממנה ברכת הזיכרון של אפרים, זיכרון העבר הרחוק והעתיד המתקרב. כשהיינו ילדים שובשנו בטעות את המילים שבפסוק ובשיר "הבן יקור לי אפרים", ואמרנו "הן יזכיר לי אפרים"; מתברר שיש משהו בטעות הזאת. בגלות נוח לנשות כמנשה, אך חשוב מסך לזכור כאפרים.